

Esküdöttek öröksége

Esküdöttek öröksége

A szkíták hihető története

ÁDÁM LÁSZLÓ

Budapest, 2015

ÁDÁM, L. (2015): *Esküdöttek öröksége. A szkíták hihető története*. Budapest.

E munka – kizárva a haszonszerzés bármilyen fajtáját – változatlan formában szabadon terjeszthető.

This work, excluding any use generating profit, may be freely distributed as long as the content remains unchanged.

Tartalom

ESKÜDÖTTEK ÖRÖKSÉGE	7
KIIGAZÍTÁSOK	7
Több helyen is felbukkanó hibák	7
Kelet-európai és közép-ázsiai lovas pásztorok	8
Ragadozók	8
Avarok	8
Kankarok	9
A szkíták nyelve	9
Személynevek	12
Jelentés szerint ismert szavak	13
Istenségek nevei	13
Földrajzi nevek	13
Uráliak	14
Szirákok	19
Szakaurak	19
Csecse nyugati birodalma	19
Avarok és hunok	20
Heftaliták Közép-Ázsiában	23
A hunok európai birodalma	23
Bolgárok, kazárok, magyarok	24
Kunok	25
Jászok	25
Források	25
VÉGSŐ SZAVAK	26
FORRÁSOK	27

Esküdöttek öröksége

Az *Esküdöttek szövetsége* című tanulmány (Magyar Elektronikus Könyvtár, Budapest, 2015; urn:nbn:hu-131697) közzététele után született eredmények kaptak e munkában helyet, valamint kiigazítások. Néhány esetben kevésbé hangsúlyozott tényeknek is szerettünk volna nyomatékot adni. Máskor bizonyos részek tisztázását, alaposabb megtárgyalását tekintettük célnak.

Az eredeti mű átdolgozását, kibővítését nem tartottuk volna szerencsésnek. Hasonló esetben nehezen nyomon követhető, mi változott az eredeti tartalomhoz viszonyítva.

Kiigazítások

Több helyen is felbukkanó hibák

A magyar nyelven író szerzők által elfogadott *massageta* (görög massagetai) név (8. és 11. oldal) helyesebben *massaget* lenne, s ehhez kellene hozzáigazítani többes számú alakját is. A helyesnek vélt szóalakok azonban forrásainkban nem fordulnak elő, hacsak nem elírásként. Ennélfogva, mivel lényegtelen eltérésről van szó csupán, ésszerűtlen lenne a hagyományon változtatni.

Bizonyos személy- és népn neveket (Csecse, jüecse, kujsuang), a hagyomány ellenére, kivételként kezelünk a továbbiakban is. A hazai irodalomban eléggé következetesen *Csicsi*, *jüecsi*, *kusán* alakban szerepelnek, bár átírásuk (kínaiából) nem szükségképpen helyes.

A *massagetai* (más esküdtek) elnevezés aligha kapcsolható – többen próbálkoznak ezzel mégis a hasonlóság okán – a *getai*, valamint a *tyregetai* (myrgetai, tyrangeitai, tyrangetai) névvel illetett trák népcsoportokhoz. A *thyssagetai* név kivételnek látszik, esküdöttek egy csoportját jelöli, tartalmát azonban – sokjelentésű első eleme lehet pl. *tűz*, leginkább azonban *tős* – nem tudjuk egyértelműen meghatározni. HERODOTOS szerint nevezettek lakhelyéről négy folyó igyekezett a Maeotis (Azovi-tenger) felé: *Lykos* (Lég: talán Urál), *Oaros* (Ár: Volga), *Tanais* (Dana: Don), *Syrgis* (Körös: Donyec). A leírás híjával van a pontosságának – az Urál és a Volga folyó vizét a Kaszpi-tenger fogadja be –, mégis eléggé világosan hivatkozik az esküdtek, azaz királyi szkíták ősi törzsterületére. Az Elő-Ázsiából visszatérő szkíta hadak a kelet-európai pusztá nyugati részére költöztek, de az eredeti, keleti szállásterületen is bizonyára maradtak vissza tősgyökeres esküdtek. Sorsukat nem ismerjük: nevüket talán megváltoztatták, s szirák címen tűntek fel, esetleg más népekhez csatlakoztak.

Az Amu-darja ókori neve (Oxos) helytelenül, latinos végződés (Oxus) szerepel a 11., 64. és 67. oldalon.

Kelet-európai és közép-ázsiai lovas pásztorok

A perzsák által különböző jelzőkkel felruházott szaka nemzetségeket (7. oldal) továbbra sem tudjuk egyértelműen azonosítani. Közülük kettő a perzsák hűbérese volt: *saka haumavarga* (haumát fogyasztók) és *saka tigrakhauda* (hegyes fővegűek). Amazok talán az avarok, emezek talán a jászok. A Szogdián túliak (*saka para Sugdam*) és a vízen túliak (*saka paradraya*) neve többértelmű. Kankarok és szakaurak, tudjuk, Szogdián túl ütöttek tanyát. A vízen túliak lehetek éppenséggel a királyi szkíták, esetleg a ragadozók, bár nem tartoztak a szakák soraiba, és hűbéres sorsra sem jutottak.

Ragadozók

Nem lehetetlen, ám bizonyosságot erről semmiképpen sem szerezhethetünk, a *sigynnai* névvel illetetteket (talán madaikat) gyepűnépként, vagyis határőrzőként telepítették le birtokaik védelmében a ragadozók, akárcsak a királyi szkíták a szuromadai népet a Don mellékére.

HERODOTOS közlése szerint Liguria lakói a kereskedőket illették *sigynnai* névvel, a ciprusiak pedig a lándzsákat (ha úgy tetszik, szigonyokat). A szóban forgó nép kilétét, bánatunkra, ezen adatok ismeretében sem tudjuk megállapítani (9. oldal).

Avarok

Az *abioi* név (12. oldal) – kelet-európai szkíták költői megszólítása – talán HOMEROS (az i. e. 8. században élt) képzeletének szülötte. Később e megjelölés testet öltött, a közép-ázsiai avarokkal kapcsolták össze.

A leginkább igazságos embereknek címzett *abioi* nemzetség – tejfogyasztó kancafejők (hippamolgoi glaktophagoi) társaságában – az Iliászban bukkan fel. STEPHANOS BYZANTIOS (6. század) értesülése szerint e nép az *Abianos* folyóról kapta nevét. Eme vízfolyás a Fekete-tenger északi partvidékén keresendő, talán *Hylaia*, más néven *Abike* tartományban, a Dnyeper torkolata táján. Az *abioi* kifejezés lehet görög eredetű (élettelenség, éhezők, tengődők, állandó megélhetés és lakóhely híján valók, illetve vagyonosak), és lehet szkíta gyökerű is (Avi istenség tisztelői). Milyen nevezetű szkíta nép élt a kelet-európai puszták nyugati felében az i. e. 8. században, bánatunkra, nem tudjuk.

HOMEROS megállapításait az ókor történetírói közül többen, úgy tűnik, valóságosnak tekintették, és a felsorolt neveket, illetve jelzőket (abioi, glaktophagoi, hippemolgoi) a kelet-európai pusztán élő különböző népeiségekre aggatták.

Történetíróink bizonyára csak III. ALEXANDROS ázsiai hadjáratai nyomán szereztek tudomást az avarokról. Az *abioi* nevet, hasonlóság okán, immár hozzájuk próbálták kapcsolni. Kezdetben szálláshelyüket pontosabban nem ismerték. PTOLEMAIOS (kb. 90–168.) könyvében például az *abioi skythai* név az Imaos hegységen túli Szkítaország északi pereménél szerepel, a lóevők (hippophagoi) szomszédságában.

ARRIANOS (kb. 86–160.), illetve CURTIUS RUFUS (1. század) az abioi címet valószínűs néppel kapcsolatban említi. Szerzőink a daha névvel is illetett avarokat és az abioi szkítákat más-más népnek tekintik. Előbbiek lakóhelyét nagy vonalakban ismerik, utóbbiak szállásáról ellenben mit sem tudnak. Tudósításuk szerint, midőn ALEXANDROS Marakanda (Samarkand) városában tartózkodott, követek érkeztek hozzá az abioi szkítáktól. E nép II. KURUS (i. e. 559–530.) halála óta független, és – HOMEROS szófordulatával élve – igazságos és békés mivolta okán nevezetes.

AMMIANUS MARCELLINUS (kb. 330–395.) szerint az abioi szkíták szállásterületét Hyrkania tartomány északi szomszédságában kell keresnünk. E helyen, a mai Dihistan tartományban, valamint a Kopet-dag északi előterében és a Tejen folyó mellékén laktak egykoron az aparnoi, parnoi; apasiakai, attasioi, augasioi; aspasiakai, aspisioi; daai, daoi; pasiano, pausikoi; stb. névvel is illetett avarok.

Kankarok

A kankarok késői utódait *besenyő*, *kun*, *palóc* néven is számon tartjuk (12. oldal). Kankarjaink különböző hun felekezetekhez csatlakoztak, és felvették azok nevét. Bár a Kárpát-medencébe beköltözött kankarok közé nyilván hunok is elegyedtek, a népesség nyelve, amint GYÁRFÁS ISTVÁN (1822–1883) kifejtette (1873, 1882a), túlnyomó részben magyar, azaz hogy szkíta lehetett.

A szkíták nyelve

A szkíta szavak túlnyomó többségét az ókor görög nyelvű történetíróinak munkáiból ismerjük. Latin nyelvű szerzők jobbára őket követték, a szkíta szószedetet kevés új bejegyzéssel gyarapították. A kínai, perzsa, asszír, armeniai, hettita stb. hírmondók tucatnyinál kevesebb, vagy éppen csak egy-két szkíta ki-fejezéssel bővítették szavaink gyűjteményét (13. oldal).

A görög hangzók készlete a szkíta hangokat leképezni csak korlátozottan képes. (Más nyelvek is hasonló gondokkal küzdenek.) Ezen kívül a görögül író szerzőket nyilvánvalóan befolyásolták a nyelv sajátosságai, a görög szavak stb. ismerete. Példa erre a *pseudartake* szó (görög *pseudes*: ál, hamis). Tartalma: domb a szkíták országában, úgynevezett Szent hegy. Kétségtelenül temetkezési hely, sírhalom. Az esküdtek nyelvén alighanem *pusztarejtek*, *pusztai rejtek*.

A szkíta kifejezéseket történetíróink, ha nem is következetesen, a görög (latin stb.) névszókhoz hasonlóan toldalékolták, pl. görög *Targita-os* (Hargita), latin *Geras-us* (Körös). Szótó és toldaléka közé szükség szerint segédhangzót illesztettek, pl. *Arian-t-as* (Arany). A népek nevét rendszeren a többes szám jelével látták el, pl. *aors-oi*, *iazyg-es*. Az első szó töve *őrs*, a másodiké *jászik*. A szkíta többest az egyestől eszerint nemigen tudták megkülönböztetni.

A szkíta szavak végződését, hasonlatosság esetén, részben vagy egészben belefoglalták a görög névszó, illetve a többes szám jelölésébe, pl. *Agathyrso/s* (Ragadozó), *Aze/s* (Jászi), *ixibatai* (jászimadai), *Palos* (Kalács).

Bizonyos szkíta szavak lebetűzése – pl. *agly* (hattyú), *Daix* (Zajg), *Gnour/os* (Nagyúr), *massaget/ai* (más esküdt), *Thagimasa/das* (Tengerháza) –, lehetetlen feladat elé állította a görögöket. Egyes szavak átírására viszont többféle megoldást is találtak, pl. *Gerrhos*, *Hieras/os*, *Hyrgys* (Körös), *Oar/os*, *Rh/a*, *Rh/os* (Ár).

MÁSSALHANGZÓK – A zöngés mássalhangzókat görög átírásban gyakorta zöngétlen párjuk helyettesíti, és megfordítva, például:

b–pi, *p–béta*: *Palak/os* (Balog), *Papai/os* (Babai), illetve *abak/es* (apák), *Tabiti* (Tapiti);

d–tau vagy *théta*: *Karthas/is* (Kardos), *sauromatai* (szuromadai);

g–kappa, *k–gamma*: *Lyk/os* (Lég), *Orik/os* (Öreg), illetve *Moga* (Moka), *urog/i* (urak).

A görögben hiányzó mássalhangzókat hasonlóval próbálják helyettesíteni, illetve esetenként megkísérik a helyes kiejtést más hangzók betoldásával közelítőleg visszaadni.

A *c* hang helyettesítője rendszerint *szigma*, az *f* pótléka pedig *pi*, pl. *traspi/es* (harcfi). Bizonyos mássalhangzók összetorlódása, illetve a *h* átlényegülése szó elején a görög nyelv sajátossága (lásd alább).

A *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangot jobbra *gamma*, *lambda*, *nű*, *tau* helyettesíti, például *Goitosyr/os* (Gyújtósúr), *paralat/ai* (királyok). Esetenként próbálják a helyes kiejtést valamiképpen, rendszerint *epszilon*, *ióta* betoldásával jelölni, mint pl. az *Arian/tas* (Arany) és az *Atea/s*, *Ataia/s* (Atya) szó betűzése mutatja.

A szókezdő szkíta *h* a görögben jobbra *kappa* vagy *tau* alakot vesz fel, pl. *katiar/oi* (hajcsár), *Targita/os* (Hargita), *traspil/es* (harcfi). Szó belsejéből a *h* kiesik, pl. *enaree/s* (anyahere). *Hajcsár* szavunk görögre lebetűzött alakját elemezvén elgondolkozhatunk, nem volt-e a szkíta időkben *hajtár*? Mindenesetre így is, úgy is értjük.

A *j*, olykor a *ly* pótléka is *ióta*, pl. *iazig/es* (jászik), *pariane* (karályné).

Az *s* megfelelője rendszerint *szigma*, pl. *Sarosi/os* (Sárosi).

A *v* hang helyettesítője *béta* vagy *pi*, pl. *Abar/is* (Avar), illetve *apar/noi* (avar), *Api* (Avi).

A *z*, ritkán a zöngés *s* hang helyettese is lehet *ró* és *szigma*, pl. *agathyrso/i* (ragadozó), *Anakhars/is* (Nyakas), *Idanthyrso/s* (Ingadozó). A két magánhangzó között zöngéssé lett *s* és *sz* helyén pedig *dzéta* vagy *kszi* is állhat, pl. *Auxaki/a* vagy *Auzaki/a ore* (Északi-, ma talán Hangáj-hegység), *Aze/s* (Jászi), *roxolan/oi* (rósalán).

BETŰKAPCSOLATOK – A szókezdő *k*, *s* és *sz* nem ritkán átalakul, illetve bizonyos mássalhangzót vonz a jobb görögös hangzás okán. Felsoroltakhoz, ha utánuk magánhangzó következik, görögjeink *kappát*, *pit*, *szigmát* toldhatnak, pl. *Skopas/is* (Kopasz), *Skyl/es* (Szél), *Spargapei/thes* (Sárgapej).

A *k*, amennyiben utána *a* következik, görög átírásban *pi* alakot ölthet, pl. *Palos* (Kalács), *paralat/ai* (karályok), *pariane* (karályné). A szó eleji *kő* vagy *ku* görög átírásban gyakran *éta* és *üpszilon*, pl. *Hypan/is* (Kupány), *Hyrgis* (Körös).

A *csk* betűkapcsolat egyenértéke a görögben *kszi*, pl. *Arpoxa/is* (Árpácska), *Kolaxa/is* (Kalácska). A *dt* – kiejtve *tt* – átírt alakja *théta*, pl. *skyth/es* (esküdt).

MAGÁNHANGZÓK – A szkíta magánhangzók többségének a görögben nincs tökéletes megfelelője. A hiányzó hangokat igyekeznek a legközelebbivel helyettesíteni, az átírást azonban főképpen a mássalhangzók irányítják. A hosszú és a rövid magánhangzókat gyakorta nem különböztetik meg, továbbá mély és magas magánhangzók között sem igen tesznek különbséget. Példák: *aukhat/ai* (ekés), *Gerrhos* (Körös), *Hypakyris* (Kupakörös), *Lyk/os* (Lég), *Tomyr/is* (Tömör).

Ha a szókezdő *e* hang után két mássalhangzó következik, a jobb görögös hangzás okán az *e* kiesik, pl. *skolot/oi* (esküdött), *skyth/es* (esküdt). A perzsák hasonlóképp kezelték az *Esküdt* nevet: *Skukh/a*. Az asszírok legalább a kezdő magánhangzót megtartották, szótagírásuk szabályai szerint azonban a név végéhez hozzátoldottak még egyet: *asguza*, *iskuza*.

Több szkíta kifejezés görög átírása nem igazodik az ismertett szabályokhoz. Akadnak következetlenségek, másolási hibák stb. is jócskán.

Személynevek

ZANTICUS, alán fejedelem nevére akadna elfogadható magyar párhuzam. A *csontika* kifejezés CZUCZOR és FOGARASI (1862) szerint „Göcseji tájszó, am. gyántás fából készült fáklyának, szövétneknek el nem égetett darabkája”. Köznnyelven nyilván *csonk*, *csonkocska*. Ha úgy tetszik, kis termetű ember (14. oldal).

Előző tanulmányunk 15. oldalán említettük: a Fekete-tenger északi partvidékén fellelt tárgyakon, görög betűs feliratok szövegében, szkítáknak tulajdonított kifejezéseket is azonosítottak. Jelentésüket általában iráni nyelvekből próbálják levezetni. Egyes szavak iráni párhuzama hihető, másoké kifogásolható. Vagyis nem szükségképpen minden szó iráni eredetű. Legkevesebb azonban közöttük, vélekedésünk szerint, a szkíta gyökerű.

A tárgykörnek kiterjedt irodalma van, s forrásaink jobbára nem különítik el a szkítának vélt szavakat. Az érdeklődésünkre számot tartó kifejezések gyűjteménye azonban több szerző munkájában, sőt a Hálón is megtalálható, pl. *Greek names with Scytho-Sarmatian roots*, *Sarmatian onomasticon*, *Scythian dictionary*, *Scythian–Sarmatian vernaculars*, *Scythian lexicon*, *Scythian word list*. Eme névsorok döntő többsége természetesen nem tudományos igényességgel készült: értékítélet nélkül válogatják össze anyagukat, a szövegek eredetét, a feliratos tárgyak adatait nem szükségképpen közlik, az elsődleges forrásokból kimásolt szavak betűzése sokszor pontatlan stb. Tájékozódásra azonban az efféle felsorolások is alkalmasak.

A szófejtő vállalkozások között tiszteletre méltó, ám mosolyt fakasztó próbálkozások is akadnak. Lelkes nyelvészkedők a magyar szóképzéset is megkísérelték kelléktárukba besorolni. Ekként született pl. az *Abnoz* (Ab nyuz, helyesen Eb nyúz), *Akas* (Egesz, helyesen Egész), *Badagos* (Badogos, helyesen Bádogos), *Dalosak* (Dalos agg), *Radameistos* (Érdem ijeszt), valamint a *Rassog* (Rossz szag) szófejtés. (Méltányosság okán meg kell jegyeznünk: gyakorta a hivatásos nyelvészek iráni stb. szófejtései sem meggyőzőbbek.) Kifogástalannak tűnik ellenben egy edényen díszelő *Borys* felirat magyarázata: *Boros*.

Áttekintve a szkítáknak tulajdonított névanyagot, mintegy háromszáz kifejezést, csupán egyet-kettőt merésztünk a szkíta nyelv alapján értelmezni. Vizsgonlatjuk közöttük, gyakran eltérően lebetűzve, írott forrásokból már ismert személyek, istenségek nevét. Pénzerméken: *Arih* (Öreg), *Ataia*, *Ataias* (Atya). Kegytárgyak és síremlékek feliratain: *Oktamasades*, *Oktamasiades* (Oltalmazó), *Palakos* (Balog), *Sauaios* (Sajgó, Salgó), *Skilouros* (Szélúr). Csempére nyomott bélyegen: *Lyk* (Lég). Edényeken: pálmalevelek legyezőszerű csokraival díszített

fekete alakos kelyhen lantos ifjú, feltételezés szerint Apollon ábrázolása, valamint egy harci kocsi és hajtója. Az edény peremén *Igdampaies: Hermei* felirat. Az első szó alighanem *Érdempálya*, szkíta istenség neve.

Jelentés szerint ismert szavak

Az *arimaspoi* szóösszetétel (HERODOTOSNÁL *arima*: egy, *spou*: szem) értelme BAKAY (2005) szerint talán *aranyszem*. Figyelembe véve a lebetűzés előbb taglalt laza szabályait, inkább az *aranyász* szóra gondolhatnánk (17. oldal).

HESYKHIOS szószeretetének egyik kifejezésében (kararyes, katereis: szkíták hajléka, fedett kocsi) – jelentése STEPHANUS (1841) szókincstárában *boltozat*, *kamra* stb. – *katroc*, *ketrec* szavunk rejtőzhet (18. oldal).

Istenségek nevei

HARGITA neve, úgy gondoljuk, megérdemelne még némi fejtegetést. Terjen-gős szavainkat – ha az eredmény nem ütközik más kifejezésekkel – hajlamosak vagyunk lerövidíteni. Ekképpen keletkezett például a *kegyelmed* szóból egy sor azonos értelmű, de rövidebb kifejezés: *kelmed*, *kegyed* és végül *kend*. Hasonlóképpen a teljesebb *alákonyulat* (aláhajlás) kifejezésből *alkonyat*, *alkony*, vagy a *sárga madárliliom* szókapcsolatból *sárma*. A HARGITA név csonkítatlan alakját – legvalószínűbben *Harag istenatyja* lehetett – írott forrásokból nem ismerjük, tömörebb formában azonban földrajzi névként használatos: *Haragistya*. A legrövidebb szóalak – *Harka*, *Horka* – középkori méltóság címeként, személynévként és földrajzi nevekben is fennmaradt. A rövid, és eredeti alakjából félig-meddig kivetkőztetett forma megszületéséhez alighanem a bolgár madzsarok is hozzájárultak (21. oldal).

Nem ritkán éppen a leginkább kézenfekvő dolgok kerülnek el a szerző figyelmét. Kelet-Európa két folyója, Boratya és Boristen, alkalmasint a szkíták egyik istenségének nevét viselte (Földrajzi nevek: 21. oldal). *Bor* jelentése folyóvizetket illetően sem lehet – közönségesen – víz. Ehelyett mámorító ital. A szkíták nevezetes szentjei közül most már éppen tizenkettőt ismerünk: *Avi*, *Babai*, *Boratya*, *Dana*, *Érdempálya*, *Gyújtósúr*, *Hargita*, *Lég*, *Magúr*, *Szélúr*, *Tapiti*, *Tengermása*. Föld, ég, bor, folyóvíz, érdem, Nap, harag, levegő, mag, szél, tűz és tenger meg-személyesítői. LINCOLN (2014) közleményének 3. ábrája vélhetően Dana – görögöknek Ekhidna; szkítáknak Babai és Boristen leánya – alakját mutatja be.

Földrajzi nevek

A Kubány folyó görög neve (Hypanis) kimaradt a felsorolásból (22. oldal).

Uráliak

A 26. oldalon kezdődő értekezés elnagyolt, volna még mit hozzáfűzni. Kezdjük az ember történetével – ha nem is Ádámnál és Évánál – valahol az elején.

A mai kor embere (*Homo sapiens*), Afrikából Euráziába tartó vándorútján, először Nyugat-Ázsia vidékén jelent meg, 120 000–100 000 évvel ezelőtt, s az idő előrehaladtával szétterjedt az eurázsiai földrészen, felváltva a korábbi emberelődök népességeit. Ausztráliában nem kevesebb, mint 50 000, Európában legalább 40 000, Amerikában legkevesebb 15 000 éve honos.

Kezdetben Ázsia déli részén telepedett meg, és mindenekelőtt a tengerpartok, illetve folyók mentén terjeszkedett. Ázsia északi tájait, pontosabban a szárazföld belsejének pusztáit, legalább 40 000 éve vette birtokba. A mai nyugat-szibériai és észak-európai népek (finnek, lappok, szamojédek) csak az utolsó eljegesedés vége felé bukkantak fel Eurázsia északi tartományaiban. Ők Kelet-Ázsia déli feléből rajzottak ki, de Amerikába nem jutottak el. Ekkortájt (a holocén időszak kezdetén, 13 000–11 000 évvel ezelőtt) a mai kor embere még halász, vadász, gyűjtögető életmódot folytatott.

Eurázsia pusztáinak ősi lakói, úgy tűnik, Nyugat-Ázsiából, a Pamír környékéről származnak. A szárazföld belsejét e népesség, mint említettük, az utolsó eljegesedés idején, a lehülés mélypontját megelőzően, legalább 40 000 évvel ezelőtt foglalta el. Egyik felekezetük elterjedésének súlypontja Belső-Ázsia, a másiké Közép-Ázsia és Európa volt. A két csoport határozottabb elkülönülése vélhetően az északi félteke lehülésének mélypontján (22 000–17 000 évvel ezelőtt) következett be. Ekkor a Közép- és Belső-Ázsiát elválasztó magashegységek láncolatát is nagyobb részben örök hó fedte, és az eljegesedett területek, illetve a fagyos sivatagok a népesség nagyobb arányú kicserélődésének útjába akadályt állítottak.

Az északi tájak lakói kedvezőbb éghajlatú menedékterületeken – pl. tengerpartok mentén, hegyvidékek védelmében – vészelték át a leghidegebb szakaszt. A pleisztocén időszak vége felé (17 000–13 000 évvel ezelőtt) az éghajlat valamelyest javult. Az eurázsiai puszta lakói újra birtokba vették az északi területeket, és egy részük a Bering-földhídon át az amerikai földrészre költözött. Legfőképpen tőlük származnak – elsősorban a keleti (belső-ázsiai) csoporttól – Amerika őslakói, továbbá a mai török népek egy része. Közép- és Dél-Ázsia, valamint Európa mai népességének kialakulásához viszont a nyugati (közép-ázsiai és európai) csoport járult hozzá leginkább.

A lehülés mélypontján a közép-ázsiai és európai népesség is megoszlott. Egyik nagyobb seregük alighanem a Pamír környékén lelt menedékre, a másik alkalmasint a kelet-európai pusztán. A Pamír-vidéki népesség azután rajokat bocsátott ki. Egyes csoportok Elő-Ázsiába jutottak, s onnan Afrikába, illetve Anatólián, a Balkán-félszigeten keresztül Európa nyugati felébe stb. Mások az Indus és a Gangesz völgyét követve az Indiai-félszigetre vándoroltak, megint mások az Aral-tó vidékére. A délre költözött népségek új lakóhelyükön vélhetően nyelvet cseréltek.

A kelet-európai puszta népessége a kő-rézkor kezdetén (i. e. 4500. körül) még különböző közösségekhez tartozott. Egyik felekezetük – késői utódaik vélhetően a királyi szkíták – 7000–6500 évvel ezelőtt bukkant fel a Volga vidékén. Hasonlóan a többi közösséghez, helyben laktak már a középső-kőkorban is. Jobára a Seroglazovo csoporttal (a Kaszpi-mélyföldön éltek az i. e. 11–9. évezredben) kötik össze őket. A kereskedelmi stb. kapcsolatokon kívül az egyes kelet-európai csoportokat, ha nem is mindegyiket, alighanem a közös eredet és a közös nyelv is összefűzte. A kő-rézkor végére (i. e. 3500–2500.) az Urál folyó és a Dnyeper között élő közösségek összekovácsolódtak, és megjelent a sírépítő hagyománya szerint gödörsírosnak nevezett nép. Nagyjából ekkor ér véget az őskor, és kezdődik az ókor. Mezopotámiában, Egyiptomban városok épülnek, és megszületik az írás.

Előző tanulmányunkban, lakóhelyük szerint, uráliaknak neveztük a kelet-európai puszta lakóit. Üdvösebb lenne azonban számukra a *kelet-európai* megnevezést választani. Az *uráli népek* kifejezés ugyanis foglalt, a finnek és közeli rokonaik számára van fenntartva. Ők ugyancsak Kelet-Európában éltek, de az északi tájakon, a zárt erdők övében. Nagyjából 8000 éve telepedtek meg jelenlegi hazájuk területén. Korábban Szibéria, még korábban pedig Kelet-Ázsia déli felének lakói voltak.

A kelet-európaiak első kirajzása (i. e. 4400–4200.) valószínűleg összefügg a ló háziasításával (i. e. 4600. körül). A Volga vidékén élő népesség először megszállta a kelet-európai puszta nyugati felét (Donyec, Dnyeper és Déli-Bug vidéke), majd a Román-alföldet, a Keleti-Balkán lapályait i. e. 4000. körül. A balkániak jórészt elhagyták településeiket, maradékaik pedig összevegyültek a jövevényekkel. E vegyes népesség később az Égei-tenger irányába terjeszkedett. Közép-Ázsiában, az Isim folyó mellékén is megjelentek a kelet-európaiak első gyarmatosai, nagyjából az első kirajzással egy időben: i. e. 4300–3100.

A kelet-európaiak a Duna mentén vándoroltak felfelé. A Kárpát-medencében i. e. 4000–3600. között jelentek meg. Az Alföldön, folyók mentén, vízjárta területeken foglaltak maguknak szállást. Jellegzetes telepeket hoztak létre a Tisza túl vidékén, pl. Kétegyháza határában. Utódaik Északnyugat-Európába is eljutottak, és a germán népek ősei közé vegyültek. A kelet-európaiak, illetve az általuk gerjesztett népmozgások hatással voltak a helyi és a szomszédos közösségekre végig a Duna mentén, beleértve az Elba, az Odera és a Visztula felső szakaszát is. A pusztai nép által meghonosított eszközök, eljárások, eszmék új korszakot teremtettek Délkelet- és Közép-Európában.

Az első tömeges kivándorlást hamarosan követte a második i. e. 3500. körül. Hatása lényegesen nagyobb területekre terjedt ki, mint az elsőé. A kirajzás előzményeként a Kaukázus északi előterében, a Kubány folyó környékén megszületett a bronzművesség: i. e. 3700–2500. Kialakulását általában idegenek befolyásának tulajdonítják. Többek vélekedése szerint a halomsírok építésének hagyományát Nyugat-Ázsiából (Kelet-Anatóliából és a mezopotámiai Uruk városából) ide vándorolt népesség honosította meg a kelet-európai pusztán. Úgy gondolják, a fejlett fémművességhez és a szkítákra jellemző állatalakos ábrázoláshoz is ők szolgáltattak mintát. Mi több, az indoeurópai nyelveket is ők honosították meg Európában. Mások szerint a kelet-európai puszták lakói, mindközönségesen, indoeurópaiak voltak. A nyugat-ázsiai eredetű csoport, valóban, kovásza lehetett a fejlődésnek. Kérdés azonban, függetlenségét és eredeti nyelvét kisebbségben megőrizhette-e. A kelet-európai puszták népessége, vagy legalábbis nagyobb részük, mint erre visszakövetkeztethetünk, hihetőleg a szkíták nyelvével élt.

A sokak által túlértékelt sumer kapcsolatot, úgy tűnik, ez időben és helyen kellene fölön csípnünk. Sumer kifejezések nyilván szóátvétel és -átöröklés révén kerültek a kelet-európaiak, s onnan tovább más népek nyelvébe. Természetesen a sumer szavaknak nem csupán a kelet-európaiak nyelve volt kizárólagos terjesztője, közvetítője.

Ha ragaszkodunk a feltevéshez, miszerint Európa nyugati felének első grammatikai, nyelvüket illetően, nem lehettek indoeurópaiak, akkor az indoeurópai nyelveket vagy a Kis-Ázsia felől érkező új-kőkori, vagy a kelet-európai kő-réz-kori bevándorlók honosították meg Európa nyugati felében. Természetesen eltérő vélemények is akadnak. Többen a Kárpát-medencét vagy a Keleti-Balkánt tekintik az indoeurópai nyelvek európai szétterjedési központjának. A kelet-európai pusztán pedig – bizonygatják egyesek – a szkíták megjelenése előtt a finnek stb. elődei laktak.

A Fekete-tenger északi partvidékéről kirajzó népesség megszállta a Podóliai-hátság vidékét (i. e. 3500. körül), az Al-Duna lapályát stb. A kelet-európaiak, illetve az általuk mozgásba hozott csoportok egy része (utóbbiak, nyelvüket tekintve, inkább indoeurópaiak) a Duna mentén vándoroltak felfelé, és i. e. 3400–2800. körül elérték a Kárpát-medencét. Az áttelepülés, csakúgy, mint első alkalommal, elsősorban a Duna-mentén élő csoportokat érintette. Hatása délen az Égei-tenger vidékéig gyűrűzött, és a mediterrán tengerpart kivételével a Nyugati-Balkánon is megmutatkozott. Hullámai a Duna felső szakaszát i. e. 2500. körül érték el. A vándorlók, illetve az általuk megmozgatott népesség Közép-Európában eléggé nagy területen szóródott szét. Képviselői nem csupán a Duna völgyének tágabb környezetében, hanem a Germán- és a Lengyel-alföldön is megjelentek. Hozzájuk kapcsolható pl. az Ūnětice településről elnevezett csoport (i. e. 2300–1600.) megszületése. Ebből fejlődött ki utóbb a halomsíros (i. e. 1600–1200.), az urnamezős (i. e. 1300–750.), illetve a hallstatti (i. e. 800–501.) csoport.

A kelet-európaiak – ez esetben a gödörsírok építésének hagyományához ragaszkodó közösség (i. e. 3500–2500.) – legnagyobb mértékű terjeszkedésére i. e. 3200–2800. között került sor. Nevezettek meghódították a Baltikum területét, a Lengyel- és a Germán-alföld jó részét, valamint a Skandináv-félsziget déli peremét. Másként fogalmazva: nagyjából a kelet- és közép-európai fenyőelegyes erdők területét foglalták el. Kelet- és Közép-Európában befolyásuk nyomán létrejött a zsinórdíszes cseréparut készítő, avagy harci baltások, magányos sírhalmokat építő csoportja: i. e. 2900–2350. Egyes kelet-európai csapatok ugyanekkor dél felé költöztek, és a Kaukázuson túli területekre, Kis-Ázsiába is eljutottak, illetve a Nílus völgyébe: i. e. 2500–2200. Nevezettek a Kárpát-medencében is megjelentek. Szerepük lehetett az alföldi, nyugat-balkáni Vučedol csoport (i. e. 3000–2200.) megszületésében.

Alighanem e korszaktól, nagyjából az i. e. 2. évezredtől, veszi kezdetét több közép- és kelet-európai közösség, példának okáért a germánok, szlávok és uráliak felekezeteinek szerveződése. A szlávok például jó részben kelet-európaiak leszármazottai, a magyarok hasonlóképpen, és mindkét csoport ősei között szerepelnek a közép-ázsiai szkíták, azaz a szakák is. Az indoeurópai nyelvek közül, szókészletét tekintve, a szlávoké áll legközelebb a magyarhoz, jóllehet a germán népek és a kelták, a finnek és a permiek stb., mi több, még a görögök nyelvében is többé-kevésbé világosan felismerhetjük seregnyi szavunk lenyomatát.

Időszámításunk előtt 2200–1800. körül a kelet-európai puszták lakói, pontosabban egyes csoportjaik, elköltöznek az Urál hegység nyugati oldaláról, illetve a Volga mellékéről, és az Urál, Tobol, valamint az Isim folyó vidékén telepednek le. Általában az árjak őseinek tartják eme közösséget, jelek szerint azonban ők a közép-ázsiai szkíták, vagyis a szakák közvetlen elődei. A szóban forgó népesség i. e. 1800–1500. körül szétterjed Közép-Ázsiában. Elsősorban északon, az Urál és az Altaj közötti füves puszták övében, utóbb pedig a Tien-san, a Pamír, a Kopetdag, valamint az Aral-tó vidékén foglalnak maguknak szállást. Kisebb csapataik, i. e. 1800–1600. között, talán az Indiai-félszigetre is eljutottak. Kelet-Európában ez időben (i. e. 1800–1200.) jelenik meg a gerendavázas sírokat építő csoport, s őket – már a vaskorszakban – a királyi szkíták népe követi. Szövetségük és néhány főemberük nevét az i. e. 7. században jegyzi fel az asszírok, és ugyanekkor Partukka nevét is említik. Média ezen országrésze talán azonos Parthava tartománnyal, az avarok lakóhelyével. A szaka nevet az i. e. 519. évben rögzítik a perzsák.

A kelet-európaiak i. e. 1500–1000. körül elérték az Altaj, a Szaján, a Bajkál-tó vidékét. Az őslakók közé elegyedtek, kisebbségben eredeti nyelvüket elvesztették. Legnagyobb számban a későbbi török – tielő (tereg), avagy kaocső (kocsi) – népek közé keveredtek, utódaik azonban eljutottak Belső-Mongóliáig stb. is. A törökök, illetve a hunok jelek szerint kelet-európai, belső- és kelet-ázsiai, valamint szibériai népességekből ötvöződtek. Nyugaton a kelet-európaiak, keleten nyilván a kelet-ázsiaiak szerepe volt nagyobb. A hunok (kínai forrásokban hszüungnu) kezdetben Belső-Ázsia keleti területeit uralták. Az i. e. 3. században birodalmat alapítottak, és a róluk elnevezett szövetség fogta össze Belső-Ázsia pusztai népeinek többségét. Az időszámításunk szerinti 93. évben a birodalom felbomlott, népeinek egy része (köztük az uralkodó csoport, a szűkebb értelemben vett hunok) Közép-Ázsiába, az Indiai-félszigetre, illetve Kelet-Európába költözött. A hun szövetség – új keretek között, szkíta felekezetekkel megerősítve – jó ideig még fennállott, ARTILA halála (i. sz. 453.) után azonban szervező erő hiányában lehanyatlott – különböző csoportjai új alakulatokat hoztak létre, illetve egyre-másra önállósodtak –, és hamarosan már csak nevében létezett.

A hunok társulásának szétesése nyomán a szkíták egyes csoportjai szintén az önállóság útjára léptek, és államot szerveztek. Nevezetesen az avarok Kelet-Európában, a Kárpát-medencében (567–822.), valamint a kankarok Közép-Ázsiában (659–750.). Eme kötelékek természetesen hun nemzetségeket is magukban foglaltak. Az avarok országát végül a belső viszály döntötte romlásba, a kanka-

rokét az arabok támadásai, valamint az úzok és a kimekek szövetsége számolta fel. Magyarország – ha úgy tetszik – a hunok birodalmának egyik utódállama. Egyetlen, melynek népe a szkíták nyelvét örökölte.

Szirákok

A szirákokat, jóllehet eredetüket nem ismerjük, rendesen a szarmatának is címzett jászok szövetségéhez számítják. Círákjaink talán a királyi szkíták sarjaidékai voltak – lásd a *thyssagetai* nemzetséggel kapcsolatos fejtegetést e tanulmány 7. oldalán –, ám nem kizárt, mégiscsak a jászok kebelébe tartoztak, és talán III. ALEXANDROS közép-ázsiai hadjárata (i. e. 329.) nyomán költöztek Kelet-Európa pusztáira, a Kubány vidékére (36. oldal). Fejedelmeik neve – ABEAKOS, ARIPHARNES, ZORSINES – hihetőleg iráni eredetű.

Szakaurak

A 47. oldalon, szellemesnek gondolván a megjegyzést, célzást tettünk a jászi és a jüecse (zsoucse, zsucse; hosi, jüsi) név hasonlóságára. A párhuzam azonban aligha a véletlen játéka, ahogyan a szkíta *jászi* (ijász) és a török *yayci* (ijász) hasonlatossága sem az. Utóbbi, jó eséllyel, a jüecse név törökös eredetije, a takhar (tokhar) pedig, mint korábban kifejtettük, a jüecséknek csak ragadványneve. A *jászi* és a *yayci* név hasonlósága, tudósításukból kiolvasható, zavarba hozta történetíróinkat.

STRABON, Görög Baktria összeomlása kapcsán, négy nevet említ. Ezek azonosítása legvalószínűbben: *asioi* (kétértelmű), *pasiano*i (avar, parthus, esetleg mindkettő), *takharoi* (yayci), *sakaraukai* (szakaurak). IUSTINUS beszámolójában avarok nem kaptak helyet: *saraucae* (szakaurak), *asiani* (yayci), *tokhar* (takhar). A takharok vélhetően Kelet-Baktria őslakói voltak; az i. e. 130. évtől a jüecsék (yayci) alattvalói. A szkíta jászok valószínűleg távol maradtak az eseményektől. STRABON híradása vélhetően nem róluk szól.

Csecse nyugati birodalma

A *csanjü* (magyarosan senyő, tenyő) kifejezés végső forrása alighanem a kínai *tiencse* (mennye fia), illetve *tienvang* (mennyei uralkodó) megszólítás. Jelenléte szerint ugyanaz, és alkalmasint ugyanonnan veszi eredetét a japán *tenno* is. A hunok ide illő szava láthatóan utóbbihoz áll közelebb. *Csengli kutu csanjü* jelentése így hát betű szerint: *Tengri fia mennyei uralkodó*. Bőbeszédű megszólítás, végtére is kétszer mondja nagyjából ugyanazt. Tengri istenség a hunok égi atyja. Szerepe szerint egyezik vele a szkíta Babai.

A mongol *tenger* (ég, menny), a hun *tengri* (mennyei atya), a török *tanrisi* (isten, istenség), nemkülönben a kínai *tientang* (ég, menny), valamint a japán *tengoku* (ég, menny) stb. valószínűleg ugyanazon értelmet hordozza: felmérhetetlen, határtalan, végtelen (55. oldal). Eme szót az említett népek valószínűleg közös forrásból merítették. A szkíta *tenger* (határtalan víz, illetve megszámlálhatatlanul sok) kétségtelenül a felsoroltak családjába tartozik, de nem egészen ugyanaz. Közelebbi rokonának látszik a török *deniz* (tenger).

Figyelemre méltó a *Csengli kutu* szóhalmaz második eleme. Eme kifejezés (fia valakinek) inkább a megfelelő mongol szóhoz (xū; kiejtve hú) közelít, mint a törökhöz (oğlu).

Avarok és hunok

Avarok és hunok viselt dolgait, a 350–509. év eseményeit, a 63. oldalon kezdődő szakaszban foglaltuk össze. Újabb adatok ismeretében mondanivalónkat, kissé átdolgozva, újfent előadjuk.

350. – A hunok – uralkodó, névadó csoportjuk (khionitai) – betörnek Szogdia területére, és a Perzsa Birodalom északkeleti tartományait háborgatják.
- 356–358. – II. SHAPUR (309–379.), perzsa király 350-ben fegyverszünetet kötött Rómával, visszatért a szíriai frontról, és leszámolni készült keleti ellenségeivel. Erejét és idejét 350–359. között az avarok és a hunok – a 356. évben keltezett híradás szerint kujsuangok (euseni), illetve khionok (khionitai) –, valamint a lázadó gélek (a mai Gilan tartomány egykori lakói) elleni csatározások kötik le. Az avarok (kínai források szerint jüecsék) ekkortájt (356–358.) Baktria területén, Balkh város vidékén – I. BAHRAM (kb. 335–370.), perzsa hűbéres király névleges uralma alatt –, a kujsuangok korábbi birtokain éltek. A hunok (khionitai) ez időben valószínűleg Dihistan tartományban tanyáztak. A 358. esztendőben békét kötöttek, és szövetkeztek a perzsákkal. A következő évben a perzsák mellett harcoltak – gélek, kaukázusi albánok és szakák (valószínűleg massageták, avagy alánok) társaságában – Amida (ma Diyarbakir) ostrománál. Ugyanezen évben a Kaukázus vidékén is feltűntek.
- 367–368. – A Balkh vidékén tanyázó avarok (kujsuangok) legyőzik SHAPUR seregét.
- 370–380. – Az avarok országot alapítanak. KIDARA (kínai fülnek Csitolo, szkítának Kitörő), avar fejedelem uralkodik Baktriában, birtokolja az Oxos (Amudarja) mellékét. Alighanem birodalmához tartozik még Szogdia egy része is. Átkel a Hindukus vonulatain, és 390–396. között elfoglalja az Indiai-félsziget

északnyugati tartományait. Birtokait gyarapítja Gandhara és Kasmír, valamint öt kisebb hűbéres királyság Észak-Gandharában. Talán Kabul környékét is megszállta, e területet azonban csak a 420. évig tarthatta. A kidarita pénzek kujsuang mintára készültek, jelezvén, a kidariták magukat nevezeték utódainak kívánják láttatni. Egy kidarita uralkodó agyag függőpecsétjének felirata: „A hunok királya, a nagy kusán király, Samarkand ura” szintűgy erről tanúskodik.

KITÖRŐ, az országalapító, 370. táján ült királyi székére, uralkodásának tartama azonban teljességgel bizonytalan. A nevéhez kapcsolt események két emberöltőnyi ideig szerepelnek a híradásokban. Meglehet, utódai közül többen is a királyi család nevét viselték.

412–420. – KIDARA hadakozik Baktria védelmében a perzsák seregei ellen. Peshavar védelmét fiára bízta.

420. – KIDARA Szogdiába vonul. Ugyanekkor hunok – magukat alkhono, azaz vörös hun névvel illetik – költöznek Kabulisztánba.

430. körül – V. BAHRAM (420–438.), perzsa király hadjárata Szogdia és Baktria ellen. KIDARA, valamikor 430–437. között, győztesen tér vissza Baktriába. Fia ezenközben Gandharát tartja.

437. – Kínai követség látogat Baktriába és Gandharába. Jelentésükben heftalitákról nem esik szó, ellenben beszámolnak a szogdiai hunokról, valamint a baktriai kidaritákról.

437–457. – KIDARA elűzi a hunokat Szogdiából.

438–440. – II. YAZDEGERD (438–457.), perzsa király első hadjárata a baktriai avarok (kujsuangok) ellen. A híradások szerint elődei járadékot fizettek az avaroknak. A perzsák megszállják a vörös hunok (alkhono), illetve uralkodójuk I. KHINGILA, avagy ESKINGILO (kb. 430–470.) által elfoglalt Kabulisztánt, valamint a kidariták birtokainak egy részét, pl. Peshavart is.

442–449. – Az avarok (kujsuangok) Szogdiában erődöket építenek (pl. Paykent, Samarkand) a perzsák támadásai ellen, valamint új városokat alapítanak (pl. Kushanija, Panjakent).

449–454. – A végső csata az avarok és a perzsák között. YAZDEGERD megsemmisítő vereséget szenved.

Ez időben, a tudósító szerint a 454. esztendőben, egy YAZDEGERD szolgálatában álló vanandur (onogur) ifjú az avarokhoz (kujsuangokhoz) futott, figyelmeztette őket a készülő perzsa támadásra, s ekképpen hozzájárult győzelmükhöz.

456. – Először jelenik meg a kidarita név (kidaritai ounnoi, ounnoi oi kidaritai) nyugati forrásokban. Sokan úgy tekintenek a kidaritákra, mint a Kujsuang Birodalom örököseire, ami csak félig-meddig igaz. A kidariták a kujsuangok (jüecsék) egykori birtokainak egy részét uralták, származásuk szerint azonban szkíták voltak, nevezetesen avarok. A fehér hun, jüecse, kujsuang, tokhár, vörös hun stb. nevet az őket jobbra csak hírből ismerő történetírók aggatták rájuk.
457. – A heftaliták megszállták Baktriát. Az avarok harcba keveredtek velük, vélhetően a szabarokkal. Utóbbiak – elűzván szálláshelyeikről a saragurokat, ogurokat és onogurokat – a Kaukázus vidékére települtek. Az avarok alighanem ez idő tájt tagozódtak be a hunok szövetségébe. PEROZ, a trónkövetelő, a heftalitákkal szövetkezik, s két év múltán segédletükkel trónra jut.
- A szabarok – többségében bizonyára török nyelvű nép – a negyedik században még Nyugat-Szibériában, az Altaj vidékén, az Ob mellékének pusztáin laktak. Ez idő tájt a zsouzsanak fennhatósága alá tartoztak, akárcsak a Narym völgyében tanyázó heftaliták. (A Narym a Fekete-Irtis mellékfolyója Kelet-Kazahsztánban.)
- A Turáni-alföldre – ha nem számítjuk a hun előőrseket – elsőként a hunok uralkodó, névadó csoportja érkezett, s velük egy időben vagy közvetlenül a nyomukban az oguroknak nevezett törökök. Rövid idő múltán megjelentek a Keleti-Kaukázus vidékén, s a kelet-európai pusztát is birtokba vették. A szabarok, jelek szerint, valamivel később, a heftalitákkal vándoroltak a Turáni-alföldre. Az avarok által megszállva a Keleti-Kaukázus vidékére, majd onnan – a perzsák által elűzve – a kelet-európai pusztára költöztek. Ott találjuk őket – hun és szkíta származású csoportok társaságában – Régi Nagy Bulgária népei között, s részt vettek a kazárok szövetségének megszervezésében. A kazárok vallási meg hasonlása után az önállóság útjára léptek; csatlakoztak hozzájuk a jási eredetű kabarok. Szövetségük a madzsar nevet vette fel. A madzsarok egy csoportja, Árpád népe, a Kárpát-medencébe költözött, s ura és névadója lett az ott élő népeknek.
464. körül – I. PEROZ (459–484.), perzsa király folytatja a háborút a kidariták ellen. Utóbbiak uralkodója ez időben a törökös nevű KOUNKHAS (Holló).
467. – PEROZ legyőzte a kidaritákat, és fővárosukat, Balaamot (úgy tűnik, ez a mai Balkh) ideiglenesen – PEROZ haláláig – a perzsák uralták. A heftaliták is részt vettek a hadjáratban. Az esemény kapcsán PRISKOS (kb. 420–472.) kifejezetten hunokról beszél: „hunok, akiket kidaritáknak neveznek”.

477. – Kínai források utoljára említik az indiai kidaritákat. A heftaliták ez idő tájt törtek be Gandharába.

Az avarok indiai uralmának a hunok terjeszkedése vetett véget. A vörös hunok KHINGILA uralkodása idején vették át Gandhara és Taxila irányítását. A kidariták, úgy tűnik, visszaszorultak Kasmír, majd Uddiyana területére. Fennhatóságuk az Indiai-félszigeten a heftaliták megjelenésével szűnt meg végleg.

509. – A heftaliták megszállják Szogdiát.

Avarjaink sorsát a heftaliták uralma idején nem tudjuk nyomon követni. Egy időre eltűnnek szemünk elől, nagyjából ötven év múlva azonban, jelek szerint immár a hunok szövetségének részeseként, Kelet-Európában újra felbukkannak. Az 555. évben a Kaukázus vidékéről említi őket PSEUDO-ZAKHARIAS. A Közép-Ázsiában maradt avarokról az utolsó híradás 732-ből való. KÜLTEGIN emlékoszlopának felirata őrizte meg nevüket.

Heftaliták Közép-Ázsiában

Arab források *Haiethal*, *Haital*, *Heithal*, *Hetal*, *Heyathelites* néven említik, olykor azonban *türköknök* is mondják őket. A baktriaiak nyelvén nevük *Ebo-dalo*. Görög forrásokban megnevezésük *Abdeloi*, *Hephthalitai* vagy *leukoi Ounnoi*. Indiában *Huna* vagy *Turuska* névvel illették őket. Kínai forrásokban *Idi*, *Ĵe-dien*, *Ĵeta*, *Ĵetailito* stb. néven tűnnek fel. Perzsa és zoroasztránus iratokban *Hephtal* és *Hephtel*, illetve *Hevtals* címen említetnek. Armeniai írók *Hephthal*, *Heptal*, *Tetal* névvel ruházzák fel, olykor azonban a kujsuangokkal (itt avarok) azonosítják őket. Szír tudósítók *Ephthalita*, *Tedal* alakban jegyezték le nevüket.

A *heftalita* megnevezés alkalmasint az új-perzsa *heft* (hét) és a török *ala at* kifejezés összeházasítása révén jött létre. Következésképpen a szóban forgó nép eredeti, ótörök neve valószínűleg *yeti ala at*, vagyis *hét tarka ló* (65. oldal).

Fehér hun elnevezésük inkább keleti lakóhelyükre utal, semmint bőrük vagy öltözetük stb. színére. Európában hadakozó szövetségeseiket (Attila népét és az onogurokat) kell eszerint fekete-, vagyis nyugati hunnak címeznünk.

A hunok európai birodalma

VÁMBÉRY ÁRMIN (1832–1913) megállapítása (1882) az *akatiroi* névvel kapcsolatban – ak kacír (fehér fénix) – megkülönböztetett figyelmet érdemel. „Kacír azon mesés madár török elnevezése, mely 1000 évig él el és a halhatatlanságra törekvőket a felső régiókba viszi.” E leírásról nyomban a nagyszentmiklósi kincs 2. és 7. számú korszóján ábrázolt égberagadási jelenet jut eszünkbe.

Szkíta vagy hun, illetve török eredetű volt-e az akatiroi népcsoport (71. oldal), ezek után sem dönthető el bizonyossággal. Utóbbi mégis valószínűbbnek tűnik.

Bolgárok, kazárok, magyarok

Kelet-Európa nagyobb folyóinak többsége – jóllehet többé-kevésbé elferdítve – alighanem a hunok uralma idején is megőrizte szkíta nevét. A görögök hallásához igazított neveket VII. KONSTANTINOS közli: *Baroukh* (Boristen: Dnyeper), *Koubou* (Kupány: Déli-Bug), *Troullos* (Túr: Dnyeszter), *Broutos* (Boratya: Prut) és *Seretos* (Körös: Szeret) (86. oldal). Mongollal rokonnak látszik ellenben a *Volga* (Atil, Etel, Itil) neve. A mongolok nyelvén *ejen* (kiejtve edzen) értelme: *fejedelem*, vagyis jelen esetben *Fejedelmi folyó*, avagy *Folyók fejedelme*. E felfedezés sem új. CZUCZOR és FOGARASI (1870) munkája értekezik róla a *személynév* címszó alatt. A törökből levezetett megnevezés *Ata il* (őstartomány) eszerint elhibázott, még akkor is, ha a Volga, illetve a kazárok fővárosának nevét hasonlóképpen betűzték (84. oldal). Előbbiekből következik: szintúgy helytelen a jelző nélküli *Etel* stb. megnevezést bármely más kelet-európai folyóra alkalmazni, továbbá e szó jelentése nem lehet általánosságban *folyó*. És végül: többek között ezért sem lehet a BUDAI ÉSAIÁS (1766–1841) által megalkotott *Etelköz* a Dnyeper és a Szeret között nyújtózkodó terület neve.

Ha számba vesszük a hunok (az uralkodó, névadó csoport) által ránk hagyományozott szegényes szóképzőletet – jobbára személyneveket –, mongolból és törökből levezethető kifejezéseket egyaránt találunk benne. A legismertebb hun uralkodó megszólítása talán az *ejen* (fejedelem, úr) szóhoz hasonló kifejezés lehetett. (Az *idi*, *iti* címzés, illetve az *Ete* személynév és származékai szintén ide sorolandók.) Különböző népek ezt bizonyára saját hallásukhoz igazították, és ekként lett belőle *Etel*, *Etele*, *Etzel* stb., és végül – a germánok szerint – ATTILA (Atyácska). ÁRPÁD családjában akad még hasonló nevű uralkodó. Őt, hihetőleg a szkíták hallása szerint papírra vetve, ÉZELŐ címen tartja számon a hazai irodalom. Neve KONSTANTINOS lebetűzése szerint *Ezelekh*.

Kelet-Ázsia szomszédságában, nem úgy, mint Belső-Ázsia más területein, a mongolok nyelvének szerepe, befolyása alighanem nagyobb volt, következésképpen a hunok Belső-Mongólia vidékén élő uralkodó, névadó csoportjában is. A *hun* név, szkíta fülnek *kony*, például mongol eredetre vall: *kün* (kiejtve kun),

vagyis ember. A hun szövetség népei, ideértve az uralkodó csoportot is, jellemzően mégis európai jellegűek voltak, habár akadtak közöttük kelet-ázsiai, szibériai stb. elemek is.

A madzsarok *Jenő*, illetve inkább *Gyana* nevű törzse alighanem török méltóság megnevezéséből származik: *yanal*. A szó jelentése: *oldalsó*; átvitt értelemben *bizalmas*, *tanácsadó* (89. oldal).

Kunok

A kunokat és a palócokat kínai források is említik – mégpedig *hun*, illetve *polocse* néven – mint a tielö szövetség részeseit. A kunok a tudósítás szerint a Tola folyótól északra laktak, a palócok az ujgurok között, a Tien-san vidékén: Karasahr (Jencsi) várostól északra, közel az Ak Tag (Szecsza Hszüefeng) hegyhez. Nevezettek utóbb, ha nem is valamennyien, Közép-Ázsiába költöztek, és összevegyültek az ott élő hun és szkíta népekkel, ráruházván nevüket a csatlakozottakra. A magyarok országába többségében alighanem szkíta (legfőképpen kankar) származású kunok és palócok érkeztek (95. oldal). Nyelvükről GYÁRFÁS ISTVÁN értekezik (1873, 1882a, 1882b). Eredete szerint, mint korábban kifejtettük, a hunok (mindenekelőtt a tielö, azaz török népek) egy része is szkíta volt, nyelvét azonban Dél-Szibériában és Belső-Ázsiában törökre stb. cserélte.

Jászok

A kaukázusi alánok jeleseinek neve (100. oldal), pontosabban csak egyeseké, inkább ige – ÁLD (Alda, Alde), DORGÁL (Dorgoleli) –, semmint főnévi vagy melléknévi eredetű (Áldás, Dorgáló). Új eredmény ezzel kapcsolatban JADARON király nevének magyar olvasata: GYÖTÖR. Más alán fejedelmek uralkodói címének visszafejtésével is próbálkoztunk, pl. ATON, KHUDDAN, URDURE, és bár van elgondolásunk, hihető megoldással ez ügyben nem tudunk szolgálni.

Források

NAGY GÉZA (1855–1915) *A skythák* című munkájának idézete (104. oldal) hiányos. E vizsgálódás forrásainak jegyzékében (27. oldal) már helyesen, hiánytalan alakban szerepel.

Tanulmányunkat elsősorban értő közönségnek, s nem tudósoknak szántuk. Ez okból a felhasznált munkáknak csupán töredékét, a legfontosabbakat soroltuk fel. Az érdeklődő ezeket tanulmányozva megismerkedhet a részletekkel, eltérő nézetekkel, s további forrásokról szerezhet értesülést.

Végső szavak

A kelet-európai pusztá népessége meghatározó szerepet töltött be Eurázsia történetében. A pusztá lakói rendszeresítették az ökrös fogatot, háziasították a lovat, találták fel a könnyű, küllős kereken gördülő szekeret, szerkesztették a nyerget, a kengyelt, az összetett íjat stb. A nadrág és a fehérnemű viselete is tőlük származik. E népesség körében jelent meg a bronzművesség, s az ezzel kapcsolatos ismeretek innen terjedtek szét. Mintegy 6000 évvel ezelőtt – és később még több alkalommal – a pusztai népek egyes csoportjai nyugatra költöztek, letelepedtek a Keleti-Balkán lapályain, a Duna völgyének környékén, a Kárpát-medencében, illetve a Germán- és a Lengyel-alföldön, a Skandináv-félszigeten stb. Nevezett területeken ötvöződtek a helyben lakókkal. Ősei lettek skótoknak, germánoknak, balti, szláv és uráli népeknek, a mai magyaroknak stb.

Mintegy 4000 évvel ezelőtt a szkíták egy része Ázsiába költözött, s e szakadárak, összefoglaló néven, szakának címezték magukat. Benépesítették Közép-Ázsia pusztáit, és csapataik az Indiai-félszigetre is eljutottak. Legkorábban vélhetően i. e. 1800. körül, és később még néhány alkalommal. Többségüket utóbb elnyelte az indiai népek tengere. Belső-Ázsiában a szakák helyben lakó népességekkel ötvöződtek, törökké stb. lettek, s azután a hunok szövetségének részesei. A hunok, birodalmuk széthullása után, megszállták Közép-Ázsiát és Kelet-Európát, összevegyültek az ott élő szkítákkal, és jó ideig meghatározói voltak Közép-Ázsia, India és Európa történelmének. A hunok közé beilleszkedett közép-ázsiai és kelet-európai szkíták szórványban élő csoportjai rövidebb-hosszabb idő múltán elvesztették nyelvüket, és végül nemzeti azonosságukat is. A nagyobb tömbben élő szkíta közösségek, mint pl. az avarok, a kankarok nyelvüket megőrizték. A Kárpát-medencén kívül rekedt szkíta csoportok viszont előbb vagy utóbb török, indiai, szláv stb. népek soraiba olvadtak be.

Őshonosak vagyunk-e, miként egyesek feltételezik, a Kárpát-medencében? A válasz attól függ, milyen időpontot jelölünk ki honosságunk kezdetének, illetve kiket tekintünk őseinknek stb. Európa, illetőleg a Kárpát-medence első telepeseinek leszármazottai közöttünk élnek, ennél fogva, ha úgy tetszik, őslakosnak is tekinthetjük magunkat. Ámde végső soron az első gyarmatosok is jövevénynek számítanak Európa földjén. Őseink jó részben kelet-európaiak voltak, és nyelvünket is tőlük örököltük. Ők (ha nem számítjuk elődeiket, az eurázsiai pusztá jégkori mamutvadászeit, kik egykor hazánk területén is megfordultak) csak mintegy 6000 éve jelentek meg először a Kárpát-medencében. Más népek közé vegyültek, nyelvüket valószínűleg nem tudták fenntartani. Újabb és újabb

népességek érkeztek a kelet-európai pusztáról, ám sorsuk, jelek szerint, mindig hasonlóan alakult. Utoljára mégis többségbe kerültek. Sorban érkeztek a jászok és urak – a hunokkal még seregnyi jászi –, majd az avarok és kisebb hun-szkíta felekezetek. Az avarok hatalmának lehanyatlása után a bolgár madzsarok (mint tudjuk, ők a 830. év előtt még szabarnak nevezték magukat) alapítottak államot a Kárpát-medencében. Ezután jöttek a besenyők, kunok, palócok stb. közé be-
gozódott kankarok és velük a hun atyafiság, továbbá a kaukázusi alánok, akik manapság jász névvel illetik magukat. Az esküdtek, avagy esküdtek neve elenyészett, nyelvük, valamint birtokosa, a magyarság azonban ma is él.

Legközelebbi rokonaink a szlávok, baltiak, távolabbiak a germánok, kelták. Atyafiságunkhoz tartoznak a török, valamint az indiai népek egyes csoportjai. Közelebről és távolabbról csaknem minden (nagyobbrészt) eurosibériai eredetű nép.

Nyelvünk, úgy tűnhet, távolabbról rokona a töröknek, hasonlóképpen a finnnek, lappok, szamojédek nyelvének. A rokonság azonban aligha a közös eredet, inkább kisebb-nagyobb mértékű hasonlóság alapján áll fenn: elsősorban szavak átörökítésének és kölcsönzésének tulajdonítható. Ha csupán szókészletét tekintjük, az indoeurópai nyelvek közül nem egy ugyanúgy közel áll a magyarhoz. A szláv, a kelta és a germán nyelvekben például jelentős számú átörökített és kölcsönzött szkíta szó rejtőzik.

A magyar, avagy *esküdt* igen régi nyelvnek látszik. A legnagyobb óvatossággal ítélve is legalább 11 000–13 000 évesnek mondanánk. Milyen mértékben változott ezen irdatlan idő folyamán, természetesen nem tudjuk. Első nyelvemlékünknek, ha úgy tetszik, a HERODOTOS által feljegyzett szkíta szavakat tekinthetjük. (Az asszír ékiratos táblákon és a bisotuni sziklafeliraton rögzített nevek valamivel idősebbek.) Nagyjából 2500 éves kifejezések, s legtöbbjüket a hétköznapi ember is különösebb nehézség nélkül megérti. Nem találtunk közöttük egyet sem, melynek értelmét ne lehetne, ha másképpen nem, szótáraink vagy a nyelvünkben működő szabályrendszer segédletével felfedni.

Források

AMMIANUS MARCELLINUS in EYSENHARDT, F. (1871): *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri*. Berolini.

ARRIANOS, F. in SINTENIS, C. (1860): *Arrians Anabasis*. I. Baendchen: I.–III. Buch. Zweite Auflage. Berlin.

- BAKAY, K. (2005): Őstörténetünk régészeti forrásai III. Budapest.
- BARTHOLOMAE, CH. (1904): *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg.
- CHERNYKH, E. (2008): The “Steppe Belt” of stockbreeding cultures in Eurasia during the Early Metal Age. *Trabajos de prehistoria* 65 (2): 73–93.
- CURTIUS RUFUS, QU. in VOGEL, TH. (1889): *Q. Curti Rufi Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt*. Lipsiae.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1862): *A magyar nyelv szótára*. I. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1870): *A magyar nyelv szótára*. V. kötet. Pest.
- ENOKI, K. (1959): On the Nationality of the Ephthalites. *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library)* 18: 1–58.
- FODOR, I. (2010): A magyarok őstörténelme a kezdetektől 836-ig: Mutatványfüzet „A magyar történelem kronológiája” digitális változatából. *História* 32 (8): 1–15. (Melléklet: Történelmi Tár.)
- GARDINER-GARDEN, J. R. (1986): *Ancient literary conceptions of Eastern Scythian ethnography from the 7th to the 2nd century B.C.* A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the Australian National University.
- GYÁRFÁS, I. (1870): *A jász-kunok története*. Első kötet: Az ősidőktől kezdve a magyaroknak Ázsiából kiindulásáig.884-ig Kr. u. Kecskemét.
- GYÁRFÁS, I. (1873): *A jász-kúnok története*. Második kötet: Kr. u. 884–1301-ig. Kecskemét.
- GYÁRFÁS, I. (1882a): A jászkúnok nyelve és nemzetisége. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 10 (1882–1883): 1–84.
- GYÁRFÁS, I. (1882b): A Petrarka Codex kún nyelve. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 10 (1882–1883): 1–95.
- HINGE, G. (2006): Herodot zur skythischen Sprache. *Glotta* 81 (2005): 86–115.
- HINZ, W., BERGER, P.-M., KORBEL, G. und NIPPA, A. (1975): *Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen*. Wiesbaden.
- HOMEROS in DOEDERLEIN, L. (1864): *Homeri Ilias*. Pars posterior. Lib. XIII–XXIV. Lipsiae, Londini.
- KULLANDA, S. (2014): External relations of Scythian. *Journal of Language Relationship* 11: 81–90.
- LEMPRIERE, J. (1839): *A Classical Dictionary; containing a copious account of all the proper names mentioned in antient authors, with the value of coins, weights, and measures, used among the Greeks and Romans, and a chronological table*. London.

- LINCOLN, B. (2014): Once Again “the Scythian” Myth of Origins (Herodotus 4.5–10). *Nordlit* 33: 19–34.
- LITTLETON, C. S. and MALCOR, L. A. (2000): *From Scythia to Camelot*. New York.
- LOMA, A. (2011): Namenkundliches zur skythischen Abstammungssage. *Studia Etymologica Cracoviensia* 16: 75–92.
- LUKÁCSY, K. (1870): *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei*. Eredeti örömeny kútfők után. Kolozsvár.
- MAYOR, A., COLARUSSO, J. and SAUNDERS, D. (2014): Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 83 (3): 447–493.
- NAGY, G. (1894a): Egy pár szó a szkithákról. (Első közlemény.) *Ethnographia* 5 (4): 223–238.
- NAGY, G. (1894b): Egy pár szó a szkithákról. (Második közlemény.) *Ethnographia* 5 (5): 279–320.
- NAGY, G. (1907a): A honfoglalók. Első közlemény. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 18 (1907): 257–268.
- NAGY, G. (1907b): A honfoglalók. Befejező közlemény. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 18 (1907): 321–339.
- NAGY, G. (1908a): A honfoglalók és a turkok. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 19 (1908): 65–80.
- NAGY, G. (1908b): A honfoglalók és a turkok. Második közlemény. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 19 (1908): 257–271.
- NAGY, G. (1909): A skythák. Székfoglaló értekezés. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 22 (1908–1911): 1–96.
- PINAULT, G.-J. (2008): La langue des Scythes et le nom des Arimaspes. *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 152 (1): 105–138.
- PITSKHELAURI, K. (2012): Uruk Migrants in the Caucasus. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences* 6 (2): 153–161.
- POHL, W. (1988): *Die Awaren*. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München.
- PRITSAK, O. (1982): The Hunnic Language of the Attila Clan. *Harvard Ukrainian Studies* 6 (4): 428–476.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1845): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Tom. II. Lipsiae.

- SMITH, W. (ed.) (1857): *Dictionary of Greek and Roman Geography*. In two volumes. Vol. II. Iabadius–Zymethus. Boston.
- SMITH, W. (ed.) (1865): *Dictionary of Greek and Roman Geography*. In two volumes. Vol. I. Abacaenum–Hytanis. Boston.
- STEPHANOS BYZANTIOS in MEINEKE, A. (1849): *Stephani Byzantii ethnicorum quae supersunt*. Tomus prior. Berolini.
- STEPHANUS, H. (1841): *Thesaurus Graecae Linguae*. Volumen Quartum. Parisiis.
- SULIMIRSKI, T. (1985): Chapter 4. The Scyths. Pp. 149–199., [1–7.] (Bibliography). In GERSHEVITCH, I. (ed): *The Cambridge History of Iran*. Volume 2. The Median and Achaemenian Periods. Cambridge.
- TOMASCHEK, W. (1888): Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. I. Ueber das Arimaspsische Gedicht des Aristeeas. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 116: 715–780.
- TOMASCHEK, W. (1889): Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. II. Die Nachrichten Herodot's über den skythischen Karawanenweg nach Innerasien. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 117: 1–70.
- VÁMBÉRY, Á. (1882): *A magyarok eredete*. Ethnologiai tanulmány. Budapest.
- VÁMBÉRY, Á. (1895): *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest.
- VÁMBÉRY, Á. (1914): *A magyarság bölcsőjénél*. Budapest.
- WHEELER, J. T. (1854): *The geography of Herodotus, developed, explained, and illustrated from modern researches and discoveries*. London.
- WIK, K. (2008): Where Did European Men Come From? *Journal of Genetic Genealogy* 4: 35–85.
- ZGUSTA (1955): *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*. Die ethnischen Verhältnisse, namentlich das Verhältniß der Skythen und Sarmaten, im Lichte der Namenforschung. Praha.